

DOIRA CHOLG‘USINING TUZILISHI VA TEMBR IMKONIYATLARI

Respublika musiqa va san’at texnikumi

Xamidov Nuriddin

Sayidxo’jayev Tohir

Mazkur maqolada doira cholg‘u ijrochiligining o‘zbek musiqa madaniyatidagi o‘rni, tarixiy shakllanish jarayonlari, ijro texnikasi, ritmik talaqalar tizimi, ansambl ijrochiligidagi funksiyasi hamda pedagogik o‘qitish metodlari ilmiy tahlil qilinadi. Doiraning tembr imkoniyatlari, zarb usullarining xilma-xilligi, ijro maktablari va zamonaviy sahnadagi qo‘llanilish xususiyatlari har tomonlama yoritiladi. Shuningdek, doirachilikning maqom, xalq qo‘shiqlari, dostonchilik va zamonaviy musiqadagi o‘rni ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: doira, zarbli cholg‘u, ritm, talaqa, maqom, ansambl, tembr, rezonans, ijrochilik texnikasi, pedagogika, milliy musiqa.

Zarb cholg‘ulari orasida doira o‘zbek musiqa madaniyatida eng qadimiy va eng ko‘p qo‘llaniladigan cholg‘ulardan biridir. Doira nafaqat ritmik asos beruvchi cholg‘u, balki mustaqil ijroi imkoniyatlarga ega badiiy vosita sifatida shakllangan. U ashula, maqom, doston, katta ashula, xalq raqslari va zamonaviy musiqiy yo‘nalishlarda keng qo‘llaniladi.

Doira ijrochiligi O‘zbekistonda ko‘plab hududiy maktablarga ega bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos ritmik naqshlar, talaqa tizimlari va uslubiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Sharq musiqasining ritmik murakkabligi aynan doira ijrochiligi orqali eng yorqin namoyon bo‘ladi.

Doira ijrochiligiga oid ilmiy adabiyotlar quyidagi yo‘nalishlarda shakllangan:

Sharq musiqa risolalarida (Al-Farobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy) zarbli cholg‘ularning funksiyasi va ritmik usullar haqida muhim ma’lumotlar mavjud.

F. Karomatov, A. Rajabov, R. Abdullayevlarning ishlarida doiraning Shashmaqom ijrosidagi roli, ritmik naqshlari va talaqalari ilmiy tahlil qilingan.

O‘zbekistonning mashhur doirachilari — Turg‘un Alimatov maktabi, Abbos Bakirov, Po‘latjon Keldiyorov, Sherali Jo‘rayev ansamblari ijro texnikasi bo‘yicha muhim amaliy tajribalarni bergan.

Doira ijrochiligida ansambl madaniyati, ritmik uyg‘unlik, talabaniy texnik rivoji va sahna madaniyati bo‘yicha metodik qo‘llanmalar (Qodirov, Sodiqov, To‘xtasinov) katta ahamiyatga ega.

Doira doira shaklidagi yog‘och halqa, ustiga tortilgan teri (ba‘zan sintetik membrana), metall halqachalar (shilpillar) va maxsus bezaklardan iborat. Uning tembri quyidagilarga bog‘liq: membrananing tarangligi, yog‘och halqaning qalinligi, ijrochining barmoq texnikasi, zarbning markaz yoki qirralarga berilishi. Tembrlarning asosiy turlari: dum, tak, ding, shiq, qirra zarbi, patsak, shiqil.

Doira eng rivojlangan ritmik tizimga ega bo‘lib, maqom ijrochiligida quyidagi usullar keng qo‘llaniladi: Ufar, Talqin, Nasr, Saqil, Gardun, Sann, Savt, Lazgi ritmlari

Har bir talaqa o‘zining ichki ritmik strukturasiga ega: 6/8, 4/4, 3/4, 5/8, 10/8 kabi o‘lchovlar.

Ritmning asosiy talablari: aniqlik, barqarorlik, dinamik boshqaruv, ritmik aksentni belgilash, ansambl bilan uyg‘unlik

Ijro texnikasi: barmoqlar, qo‘l holati, zarb turlari

— Barmoqlar texnikasi bosh barmoq bilan zarb (tak), o‘rta barmoq bilan markaz zarbi (dum), qirra bo‘ylab yengil chertish (shiq), qo‘l kafti bilan bosim berish (mutlaq zarb)

— Qo‘l holati doiraning bir qirrasidan ushlash, tirsak bo‘sh holatda, kaft elastik, barmoqlar erkin harakatda.

— Murakkab usullar ketma-ket zarblar (tremolo), juft zarblar, uchli zarblar, chap qo‘l bilan rezonans boshqaruvi, zarb-o‘tkazish texnikasi, tez ritmik o‘tishlar

Ushbu texnikalar ijrochidan barmoqlar mustaqilligi, motorika va ritmik sezgi talab qiladi.

Shashmaqomning barcha bo‘limlarida doira: ritmik barqarorlikni ta‘minlaydi, ohangning dramatik kulminatsiyasini belgilaydi, vokal va cholg‘u partiyalariga ritmik asos yaratadi, o‘tishlar (qashqalar) ni ta‘kidlaydi

Maqomlarda doiraning talaqalari kuy strukturasini tartibga solib turadi. Masalan: Buzruk — sokin, barqaror ritmlar, Segoh — murakkab talaqa tizimi, Navo — yumshoq va nafis zarblar, Iroq — dramatik aksentlar

Doira xalq qo‘shiqchilarida: raqs ritmi, quvnoq aksentlar, “doston” ohanglariga mos talaqa, ibtidoiy zarb variatsiyalari bilan ajralib turadi.

Masalan: Lazgi, Andijon Polkasi, Qo‘qoncha, Boychechak, Galdirak ritmlarida doira asosiy zarbli cholg‘u sifatida ishlatiladi.

Talabalarni doira ijrochiligiga o‘qitishda quyidagi metodlar qo‘llanadi: elementar ritm mashqlari, talaqalarni alohida o‘rganish, ikki qo‘l texnikasi, etnom bilan ishlash, ansambl mashqlari, repertuar asosida mashqlar, sahna madaniyati

O‘qituvchi talaba qo‘l holati, barmoq texnikasi, pozitsiya, ritmik sezgi va musiqiy eshituvni muntazam nazorat qiladi.

Bugungi sahnada doira: estradada, teatr musiqasida, jazz–milliy fusion loyihalarida, elektron musiqa bilan sintezda, professional orkestrlar tarkibida faol qo‘llanilmoqda.

Doira bilan solo ijro, live-looping, percussive remix, ko‘p qatlamli zarb texnikalari zamonaviy yo‘nalishda rivojlanmoqda.

Doira cholg‘u ijrochiligi — o‘zbek va butun Markaziy Osiyo musiqa madaniyatining asosiy zarb tizimini belgilovchi, badiiy va texnik imkoniyatlari keng bo‘lgan san‘at turidir. Uning ritmik talaqalari, uslubiy maktablari, ijro texnikasi, tembr boyligi va arxaik xususiyatlari milliy musiqaning ajralmas qismi hisoblanadi. Doirachilik san‘atini ilmiy asosda o‘rganish, yosh avlodga to‘g‘ri metodika bilan o‘rgatish va zamonaviy musiqiy kontekstda yangicha talqin qilish — milliy musiqiy madaniyatning rivojlanishida muhim omildir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karomatov F. O‘zbek xalq musiqasi tarixi. – Toshkent, 1995.
2. Rajabov A. O‘zbek maqom san’ati. – Toshkent, 2010.
3. Abdullayev R. Sharq ritmik tizimi. – Toshkent, 2002.
4. Qodirov A. Doira ijrochiligi asoslari. – Toshkent, 2014.
5. Sodiqov A. Zarbli cholg‘ular metodikasi. – Toshkent, 2016.
6. To‘xtasinov M. Maqom ansambli va zarbli cholg‘ular. – Samarqand, 2019.
7. G‘iyosov T. Sharq musiqa madaniyati. – Toshkent, 2002.
8. UNESCO. Traditional Musical Instruments of Central Asia. – Paris, 2011.

